

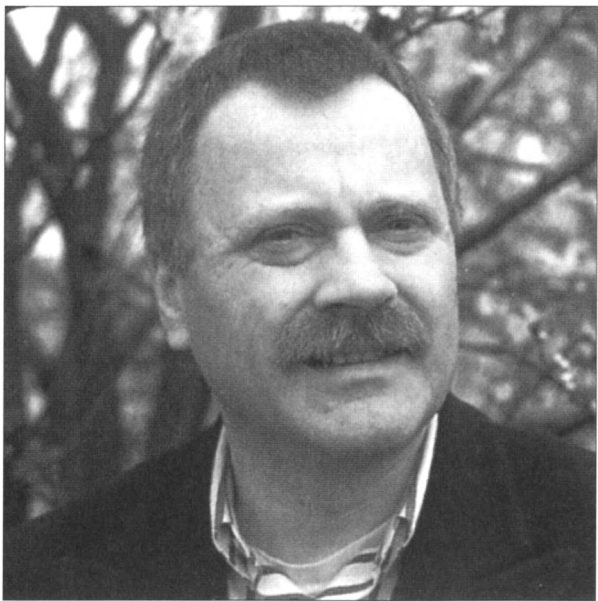
Bijna bruikbare handleiding voor poëzie lezen

Ernst van Alphen e.a. schreven ‘Op poëtische wijze’

Af en toe is het goed je kennis van het vak op te poetsen. Voor het poëzie-onderwijs is daar gelegenheid voor in een recent verschenen handleiding ‘Op poëtische wijze’. Getoetst aan de concrete lessituatie ver van de lespraktijk, maar nuttig om als docent alert te blijven op recente ontwikkelingen. Een inleiding over het lezen van poëzie van Ernst van Alphen en drie collega’s.

Kees Combat	Waar doelde Lucebert op toen hij in zijn beroemdste gedicht verkondigde: <i>‘ik tracht op poëtische wijze dat wil zeggen eenvouds verlichte waters de ruimte van het volledig leven tot uitdrukking te brengen?’</i> Buddingh’ verstond de dichter onmiddellijk en legde daarvan getuigenis af in zijn essay <i>Eenvouds verlichte waters</i> . Dat was die poëtische wijze. Jawel, maar de andere versregels van het citaat lijken toch een stuk gemakkelijker dan dit ‘eenvouds verlichte waters’. Zeker de poëzie van onze eigen tijd is, juist bij de dichters die als de besten worden gewaardeerd, doorgaans niet eenvoudig. Kouwenaar, Lucebert, Vroman – daar ga je toch voor zitten (al schreef Vroman ook gedichten waarmee je wel een eindje om kunt lopen). Maar ook oudere gedichten vragen doorgaans, willen we ze in hun wezen verstaan, aandacht van de lezer. Die is dankbaar dat hem een gids wordt toegewezen, in de persoon van een gedreven leraar, of in de vorm van een goede en inspirerende handleiding. Veel hanteerbare boeken over het lezen van poëzie hebben we niet. Enige jaren geleden publiceerde de Nijmeegse hoogleraar algemene literatuurwetenschap W. Bronzwaer zijn <i>Lessen in lyriek</i> , een degelijk stuk werk, terecht aangekondigd als een ‘nieuwe Nederlandse poëtica’. Bronzwaer plaatste zijn studie in de traditie van de poëtica’s die kort na de Tweede Wereldoorlog werden uitgebracht door Albert Westerlinck, Achilles Mussche en J. Elema en erkende dat daarnaast ook <i>In de voorhof der poëzie</i> van G. Kazemier (1971), Vestdijks <i>De glanzende kiemcel</i> (1950) en Willem Wilminks <i>In de keuken van de Muze</i> (1991), in 1996 herzien en omgedoopt tot <i>Schriftelijke cursus dichten</i> . Ook wijst hij erop dat daarnaast ‘talloze school- en studieboeken de technische beginselen van de poëzie (hebben) behandeld, wetenschappelijke studies aan het onderwerp (zijn) gewijd en vele analyses van afzonderlijke gedichten gepubliceerd’.

Een paar vragen
Bronzwaers boek was en is bedoeld voor mensen met een ‘minstens gespecialiseerde belangstelling voor poëzie’ en als zodanig lijkt het me niet direct ideaal voor de leraar die op vele fronten tegelijk moet werken. Zo vreemd is het dus niet, dat onlangs bij Coutinho een boek verscheen voor degene die wil worden ingeleid in de wereld van de poëzie. Je leest het in de hoop dat je er straks in de klas iets mee kunt doen. Is dat zo?
Vier mensen die stuk voor stuk hun kwaliteit hebben getoond, staan garant voor een ‘handleiding voor het lezen van poëzie’ met inhoud. In *Op poëtische wijze* stellen Ernst van Alphen, Lizet Duyvendak, Maaïke Meijer en Ben Peperkamp de dichtkunst aan de orde ten behoeve van de lezer. Wat verstaan we onder poëtische teksten in vergelijking tot andere typen? Welke leeshouding dienen we bij voorkeur aan te nemen om gevoelig te zijn voor poëzie? Wat voor middelen gebruiken dichters om binnen de traditie te passen en daaraan indien nodig te ontsnappen? Hoe verhoudt de poëzie zich tot de retorica? En – de hamvraag – hoe tenslotte maak ik als lezer van al die kennis gebruik om tot een zinnige interpretatie van een gedicht te komen? Dat zijn nuttige vragen, al komen ze wel van bovenaf. Ik mis bijvoorbeeld de vraag: hoe doet de gemiddelde lezer van literatuur dat?

Willem Wilmink

En een andere vraag: hoe komt het toch dat steeds minder mensen gedichten lezen? Zouden die soms te ingewikkeld zijn geworden, te cerebraal, te weinig spontaan?

Ruime keuze van teksten

Van Alphen duikt in het verschil tussen poëzie en proza, verhalende teksten, en moffelt niet terecht het verhalende gedicht een beetje weg. Daarmee valt noodgedwongen een groot deel van de Middelnederlandse poëzie, de epiek en de ‘didactische’ literatuur buiten het bestek van dit boek en missen we ook een deel van het instrumentarium waarmee we greep zouden moeten kunnen krijgen op episch-lyrische gedichten zoals *Het uur U*, *De Vis* of Robert Ankers experimenten met het lange, verhalende gedicht, zoals in zijn recente bundel *In het vertrek*, genomineerd voor de VSB Poëzieprijs 1997.

Er blijft toch veel te doen met *Op poëtische wijze*. Het is echt een handleiding,

in die zin dat de wat oudere leerling of student zelfstandig aan de slag kan, en dan is het aangenaam dat Van Alphen c.s. in de keuze van hun voorbeelden over de grenzen van plaats en tijd heengaan, zodat een sonnet van Perk gevolgd wordt door een stukje *Ilias*. De invalshoek is dan ook meer die van de algemene literatuurwetenschap dan van de neerlandistiek. Een begrip als de ‘apostrof’ zal weinig neerlandici, zeker oudere, iets zeggen behalve als aanhalingsteken, en het lijkt ook wel een detail, die aanroeping, de aanspreekvorm van de tweede persoon: ‘O zoontje in me, o woord ongeschreven’. Het hele eerste hoofdstuk is erop gebouwd, inclusief de opdrachten, en Van Alphen komt er ook later op terug, als het rondje kennis- en inzichtverwerving is gedaan.

Het poëtische systeem

Je kunt gedichten lezen, we weten het allemaal, met een houding van: in hoe-verre verwijst de tekst naar de of een werkelijkheid, het *referentiële* lezen. Maar je kunt het ook doen – en feitelijk doen we dat in de formele fase verschrikkelijk vaak, té vaak mijns inziens – met aandacht voor ‘het poëtische systeem’ oftewel zaken als herhaling, versvoeten, versregels, strofen, klankherhalingen en rijm. Het referentiële krijgt wel wát mee in dit boek, maar het accent ligt op het poëtische systeem. En het hoofdstuk sluit af, handig, met een lijst belangrijke termen en literatuurverwijzingen. Zo doet Van Alphen dat ook in het eveneens door hem verzorgde derde hoofdstuk waarin hij nader ingaat op afwijkingen van een patroon en conflicten tussen het linguïstische en het poëtische systeem. Vertrouwer zal de niet-ALW’er zijn met datgene wat Ben Peperkamp in het hoofdstuk ‘Poëzie en traditie’ naar voren brengt. Inductief te werk gaande, laat Peperkamp aan de hand van het

gedicht ‘Voorjaar’ van C.O. Jellema zien op welke schouders de dichter feitelijk moest staan en van welke verworvenheden in de poëzietraditie hij impliciet gebruik maakte. Het is een aan-loopje naar een mooie afwisseling van opdracht en informatie die het mogelijk maakt dat oude en moderne lyriek gelijkelijk als voorbeelden te demonstreren.

Tropen en tekens

Daarna plaatst Van Alphen in hoofdstuk 5 vertrouwde gegevens van de retorica in het licht van de verworvenheden van de laatste decennia, in het bijzonder de semiotiek of tekenleer. Daarbij concentreert hij zich opnieuw op een paar begrippen: symbool, icoon en index. Voor veel oudere gebruikers van het boek zal nieuw zijn de aanvulling van de ‘stijlfiguren’ – zoals we ze uit Lodewicks *Litteraire kunst* zo mooi op een rijtje kregen, definitie en voorbeeld na elkaar –, met ‘betekenisfiguren van verandering’, beide aangeduid als tropen. Daarvan is de metafoor in zijn verschillende vormen de belangrijkste. Terwijl een troep een begrip vervangt, is een symbool volgens andere ALW’ers (Van Luxemburg, Bal etcetera) ‘een teken waarbij datgene waarnaar verwezen wordt (meestal iets materieels), op grond van associaties, iets meer en iets anders betekent (meestal iets immaterieels)’. De (materiële) roos bijvoorbeeld als teken van de (immateriële) liefde. Zo kan het ook in woorden. Lees de tekst om te merken dat het allemaal mÍnder simpel is dan ik het hier voorstel.

En een icoon? Zie de verkeersborden om te begrijpen wat daarmee buiten de poëzie wordt bedoeld, man met kind > voetpad!, zo ook kunnen kleine letters, bijvoorbeeld bij het Engelse ik: i in plaats van I, ‘een iconisch teken (zijn) voor de poging van het lyrisch ik zichzelf te ‘verkleinen’’, en zijn ruimtebe-

schrijvingen dikwijls iconische tekens van de personages die erin leven. Index tenslotte heeft als voornaamste impuls voor de tekst de samenhang of wat Van Alphen in het – wel eens al te vermoeiende jargon – contiguiteit noemt. Bij Armando zijn bomen ‘schuldig’ omdat ze verwijzen naar de mensen die aan hun voet vermoord zijn tijdens de oorlog, decennia geleden. ‘Ze zijn indexen van het kwaad dat zich aan hun voeten heeft afgespeeld’. Misschien is een index gewoon een aanwijzing, een verwijzing. Het lijkt mij een soort jargon waar ik mijn leerlingen niet gauw zou opzadelen. Als ze maar inhoudelijk hetzelfde kunnen duiden.

Vergaande, verwarrende interpretaties
Waar leidt deze cursus toe? Moeten we Maaïke Meijer geloven, die verantwoordelijk is voor het slothoofdstuk 6, waarin zij voorbeeldinterpretaties geeft van twee gedichten, dan leidt het tot zeer diepzinnige redeneringen waarbij het vooral om ‘taalproeven’ gaat. Een gedicht lees je niet als een krant en evenmin als een verhaal met een plot. Ja maar, Meijer, als nu dat gedicht werkelijk van alles met Serajevo en de gemartelde bruid Indonesia heeft te maken of het verhaal vertelt van een meisje dat zo graag naar meneer Halewijn gaat of dat te horen krijgt dat haar minnaar verslagen ligt, al onder de linde groene?

Daarop lijkt de voorbereiding op dit slothoofdstuk met interpretaties niet berekend, en daarom zijn de gedichten gekozen van Vasalis (‘Kennen’) en Fritzi ten Harmsen van der Beek (‘Interpretatie van het uitzicht’), waarvan ik het eerste al gauw zou interpreteren als de faalangst, het tekortschieten met dat wat je uiten wil, en het tweede als de klacht van een ik dat zich knap gestoord weet in zijn uitzicht op de tuin door de aanwezigheid van een oude baas. Meijer keert zozeer

elk woord, elk teken om en om dat mijn oude hekel aan het fileren van teksten bovenkomt, omdat ik tijdens deze meta-interpretatie alle spontaneiteit ten opzichte van de gedichten kwijtraak, mijn plezier in beide gedichten zie vervagen onder het geweld van dit jargon, waarvan ik hoop dat mijn leerlingen nooit last zullen krijgen. Dat kan niet, kan nooit de bedoeling zijn van poëzieverkenningen. Ik ben het in dit opzicht zo verschrikkelijk eens met Herman de Coninck zaliger die ingewikkeld gedoe rond eenvoudige gedichten verafschuwde en moeilijker poëzie zo eenvoudig mogelijk probeerde te verstaan, in verstaanbare taal. Kortom: moet ik de kwaliteit van deze handleiding aflezen aan de aard en de taal van deze interpretaties, dan legt ze het loodje. Maar wat mij voor de docent heel nuttig lijkt, is kennis te nemen van het voorgaande én van de afsluitende ‘zelftoets’, waarin het gedichten ‘Gieten/Gedenksteen’ van Saul van Messel aan de studerende wordt overgelaten, met een aantal zinnige vragen. Oók van Meijer, maar dan zonder dat zij een en ander voor je invult. Dat lijkt mij de beste weg. Aanschaffen dus, in elk geval voor de bibliotheek, en als je alle nieuwigheden precies wilt onthouden: voor jezelf. ■

E. van Alphen e.a., *Op poëtische wijze. Handleiding voor het lezen van poëzie*. Coutinho, Bussum 1996. ISBN 90 6283 008 0. 190 pp.